

**O'ZBEKISTONDA MADANIY MEROS OBIDALARINI SAQLASH,
TA'MIRLASH VA QAYTA TIKLASH SOHASINING ASOSIY YO'NALISHLARI**

<https://doi.org/10.70728/a.series.v08.i03.142>

Abriyev Ro'ziqul Bo'ronovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda madaniy meros obidalarini saqlash, ta'mirlash va qayta tiklash sohasining asosiy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Xususan, tarixiy yodgorliklarni muhofaza qilishning huquqiy asoslari, restavratsiya jarayonlarining ilmiy-uslubiy tamoyillari hamda amaliy tajribalari yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, mutaxassislar tayyorlash, davlat va xalqaro hamkorlikning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqolada madaniy merosni asrash va kelajak avlodlarga yetkazish borasidagi ustuvor vazifalar hamda istiqbolli yo'nalishlar haqida umumiy xulosalar beriladi.

Kalit so'zlari: madaniy meros, yodgorlik, restavratsiya, rekonstruksiya, muhofaza, me'moriy obidalar, tarixiy meros.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные направления в области сохранения, ремонта и реставрации объектов культурного наследия в Узбекистане. Освещаются правовые основы охраны исторических памятников, научно-методические принципы реставрационных работ, а также практический опыт их реализации. Кроме того, анализируется использование современных технологий, подготовка специалистов и значение государственного и международного сотрудничества. В статье также представлены приоритетные задачи и перспективные направления сохранения культурного наследия для будущих поколений.

Ключевые слова: культурное наследие, памятник, реставрация, реконструкция, охрана, архитектурные объекты, историческое наследие.

Annotation. This article examines the main directions in the field of preservation, repair, and restoration of cultural heritage sites in Uzbekistan. It highlights the legal foundations for the protection of historical monuments, the scientific and methodological principles of restoration processes, and practical experiences in this area. The study also considers the use of modern technologies, the training of specialists, and the importance of state and international cooperation. Furthermore, it outlines priority tasks and перспективные направления for preserving cultural heritage and transmitting it to future generations.

Keywords: cultural heritage, monument, restoration, reconstruction, preservation, architectural monuments, historical heritage.

Kirish. Qadim zamonlardan sivilizatsiyaviy muloqot markazlaridan biri hisoblangan O‘zbekiston hududida ilm-fan va boshqa sohalar bilan birga, shaharlar qurish madaniyati ham qadimdan rivojlanib, takomillashib kelgan. Hatto turli tarixiy davrlarda yuz bergan istilolar ham mintaqaning olg‘a qarab rivojlanishiga to‘siqinlik qila olmadi. Vayron qilingan shahar va qishloqlar o‘rnida barpo etilgan yangilari avvalgilariga qaraganda yanada ko‘rkam va kattaroq qilib qurilardi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Qo‘qon, Shahrisabz, Toshkent, Termiz kabi shaharlar shular jumlasidandir. Bu shaharlarning eng gullab-yashnagan vaqti Sohibqiron Amir Temur va Temuriylar davriga to‘g‘ri keldi. Ularda ko‘plab go‘zal binolar va inshootlar barpo etildiki, bular keyinchalik noyob me‘morchilik yodgorliklari bo‘lib qoldi va jahondagi noyob me‘moriy obidalar qatoridan munosib o‘rin egalladi.

Birgina Samarqandda Amir Temurning bevosita tashabbusi va rahbarligi ostida 20 dan ortiq mahobatli me‘moriy inshootlar barpo qilingan. Sharafiddin Ali Yazdiy va Nizomiddin Shomiy kabi o‘rta asr tarixchilari har bir binoning loyihalarini mukammal holatga kelishida shaxsan Sohibqironning roli salmoqli bo‘lganligini qayd etishgan⁷⁹. Ushbu yodgorliklar bugungi kunda ham biz uchun faqat O‘zbekiston emas, balki butun Markaziy Osiyo halqlarining o‘tmishdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari, madaniyatlari, fanini bilishning muhim manbai hisoblanadi.

Asosiy qism. Hozirgacha saqlanib qolgan arxitektura yodgorliklarni o‘z davrining yetuk ustalari, o‘sha davr yutuqlari va ilg‘or texnologiyalarini asosida barpo etgan. Yodgorliklarning ko‘pchiligi buyuk memorlar ijodi sanalib, dunyo me‘morchiligining shoh (durdona) asarlariga aylangan. Biroq, vaqt va tabiiy-iqlim muhiti yodgorlikning jismoniy (moddiy) eskirishiga, insonning jadal faoliyati (erlarni o‘zlashtirishi va sug‘orishi, kanallar va suv havzalari qurishi, yodgorliklar atrofidagi hududni planirovka qilishi, unda binolar qurishi va obodonlashtirishi va h.k. ta’sirida yer osti suvlarining sathi ko‘tarilishi, tuproq va yodgorlik konstruksiyalari sho‘r bosishi, shuningdek asosidagi tuproq namligi oshganligi⁸⁰) esa undan foydalanish sharoitlarining o‘zgarishi va yomonlashuviga olib keldi. Bular ta’siri natijasida yodgorliklarning nurash jarayoni doimiy ravishda kechadi va ularni saqlab qolish vazifasi bu yerlardagi texnik holatni muntazam nazorat qilishni va konservatsiya-ta’mirlash ishlarining ilmiy asoslangan usullaridan foydalanishni talab etadi.

Agar ushbu omillar amalda zarur bo‘lgan bo‘lsa, XXI asr boshiga qadar konstruksiyalarning texnik holatini pasportlashtirish tizimi yaxshi yo‘lga qo‘yilmaganligi⁸¹, shuningdek profilaktik ko‘zdan kechirish va o‘z vaqtida ta’mirlashning yetishmasligi, ba’zan esa restavratsiya-ta’mirlash ishlari chog‘ida asossiz va o‘ylanmagan harakatlar qilinishi ham yodgorliklarning saqlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Ushbu xulosani arxiv hujjatlari ham tasdiqlaydi. Ularda yodgorliklarning texnik holati qoniqarsiz ekanligiga asosiy urg‘u beriladi.

⁷⁹ Бердимуродов А. Соҳибқирон севган юрт унинг фидойилиги туфайли ер юзининг сайқалига айланди // Зарафшон. – 2008. – 5 апрель. – Б.3.

⁸⁰ Ўзбекистон Маданият ва спорт ишлари вазирлиги Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш илмий ишлаб чиқариш бош бошқармаси Жорий архиви (Бундан кейин ЎМСИВ ММОМҚФИИЧББ ЖА). АООТ “Таъмиршунослик”: Програма комплексного ... – С. 5.

⁸¹ Ушбу тамойил 2001 йил 30 августда “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида”ги янги қонун қабул қилинганидан сўнг тизимли хусусиятга эга бўлди.

Masalan, 1990-yillar boshiga kelib, Samarqand shahridagi Registon maydonidagi monumental inshootlardan Tilla Qori madrasasining asoslari, yer osti va yer usti tayanch konstruksiyalarining texnik jihatdan avariya holatida bo‘lgan⁸². Arxiv materiallarini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, tayanch konstruksiyalarning buzilishi va deformatsiyasi bino mavjud bo‘lgan butun muddat (400 yil) mobaynida, asosan turli darajadagi zilzilalar, shuningdek asosning cho‘kish oqibatida yuz bergan. Tanlab amalga oshirilgan restavratsiya va ta‘mirlash ishlari, ularning tartibsizligi (kompleks emasligi) inshootning ayrim qismlari asta-sekin ishdan chiqishiga olib kelgan⁸³.

Deyarli to‘qqiz asr (XI-XIX asrlar) davomida shakllangan va 44 inshootni o‘zida mujassamlashtirgan Shohi Zinda me‘moriy kompleksi ham oxirgi 200 yil davomida Markaziy Osiyo hududida yuz bergan kuchli zilzilalar majmuadagi me‘moriy yodgorliklarning texnik holatiga salbiy ta‘sir qilgan, natijada ko‘plari buzilib ketgan⁸⁴. Boz ustiga, bir necha asrlardan buyon Shohi-Zinda majmuasining me‘moriy yodgorliklarida kompleks konservatsiya-ta‘mirlash ishlari amalga oshirilmagan. Ular faqat tarixiy, me‘moriy, badiiy va arxeologik tadqiqotlar markazi vazifasini bajargan, xolos. Binobarin, XX boshida Ermitajdan kelgan Arxeologik komissiya vakillari, majmuani saqlab qolish imkoniyati yo‘qligini ta‘kidlashgan edi. Oqibatda, Shohi-Zindaning har bir yodgorligi tashqi naqshinkor qoplamalaridan namuna olinib, Sankt-Peterburgga jo‘natilgan. Ular hozirga qadar ushbu muzeyning noyob eksponatlari sifatida ko‘rgazma qilinadi⁸⁵.

Bundan tashqari sobiq Ittifoq davrida madaniy merosga bo‘lgan g‘oyaviy-mafkuraviy yondoshuvning zararli ta‘siri ko‘proq bo‘ldi. Minglab tarixiy obidalar “revolyusion” o‘zgarishlar yangi va eski shahar o‘rtasidagi tafovutni yo‘q qilish hamda ularni tenglashtirishga, shuningdek, din va qadriyatlarga qarshi qaratilgan zararli g‘oyalarning, ayniqsa sovet hokimiyatining dastlabki o‘n yilliklarida hukmronligi natijasida ko‘plab qadimiy shaharsozlik namunalarning buzilishi va tahqirlanishiga olib keldi. Radikal xarakter va sinfiylik tamoyiliga asoslangan g‘oyalar Toshkent, Samarqand, Buxoro, Shahrisabz va O‘zbekistonning boshqa tarixiy shaharlariga o‘nglab bo‘lmas zarar yetkazdi⁸⁶. Ko‘pgina masjid-madrasalar yopildi, ayrimlari molxona va omborxonalarga aylantirildi, nuradi va vayrona holga keldi. Qariyb XI asr guvohi bo‘lgan noyob obida Ismoil Somoniy maqbarasi cho‘kib ketish havfi ostida qolgan edi, masjidi Kalon esa to‘rt tomoni nurab, omborxona sifatida foydalanildi.

⁸² ЎМСИВ ММОМҚФИИЧББ ЖА. Предварительное заключение о техническом состоянии оснований, подземных и наземных несущих конструкций медресе Тилля Кари в г.Самарканде. 1995 г.

⁸³ Ўша жойда. Протокол заседания комиссии по устранению аварийного состояния северозападного участка медресе Тилля Кари г. Самарканде. 17 марта 1993 г. – С. 10-14.; Ўша жойда. Предварительное заключение о техническом состоянии оснований, подземных и наземных несущих конструкций медресе Тилля Кари в г. Самарканде. 1995 г.

⁸⁴ ЎМСИВ ММОМҚФИИЧББ ЖА. “Шохи-Зинда” мажмуасидаги кириш биноси маданий мерос объекти кадастр иши. – Самарқанд 2011. – Б. 4-5.

⁸⁵ ЎМСИВ ММОМҚФИИЧББ ЖА. “Шохи-Зинда” мажмуасидаги кириш биноси маданий мерос объекти кадастр иши. – Самарқанд 2011. – Б. 6-7.

⁸⁶ Қаранг: Крюков К.С. Организационные формы охраны и реставрации памятников архитектуры Узбекистана (1920— 1990 гг.) // Строительство и архитектура Узбекистана. – 1990. – № 8. – С. 35.

Navoiy viloyatining Karmana tumanidagi Karmana arki, “Chorminor” madrasa-masjidi, Abdullaxon uyi va masjidi, Hindlar saroyi, Egamsaroy, To‘raqul bobo saroyi kabi o‘nlab obidalar sovet davrida izsiz yo‘q bo‘lib ketdi⁸⁷. 1920 yilda Qizil armiyaning Buxoroga qilgan xurujining oqibatlari o‘ta ayanchli bo‘ldi. Shaharni qamal qilib uni to‘pga tutilishi va bombardimon qilinishi oqibatida ko‘plab me‘moriy obidalar buzib tashlandi. Tarixiy hujjatlar bergan ma‘lumotlariga qaraganda, Buxoro amirini “taxtdan ag‘darish” jarayoni natijasida shahardagi 47 tanob maydonni egallagan 27 ta guzar hududida, 9 masjid, 582 ta turar joy, 850 do‘kon va ustaxona 38 ta karvonsaroy va 38 nonvoyxonalar buzib tashlangan, sog‘ qolgan (tik holatdagi) binolarning aksariyati o‘q va oskolkalar ta’sirida “bag‘ri ilma-teshik” bo‘lib ketgan⁸⁸. Mutaxassislarning qayd etishicha, sovet davrida amalga oshirilgan amaliyotlar natijasida O‘zbekiston hududidida me‘moriy-tarixiy obidalarining soni keskin qisqarib ketdi. Agar XX asr boshidagi 40 mingdan ortiq madaniy meros ob’ektlaridan, 1990 yillarga 10 mingga yaqini yetib keldi, xolos.

Shu bilan birga, XX asrning 20-nchi yillaridan boshlangan mahalliy xalqlar madaniyatini mensimaslik uzviy rivojlanib kelgan ta’lim jarayoni yangicha, ya’ni Yevropacha tartib bilan almashtirishi oqibatlari ham ayanchli bo‘ldi. Usta Bako (Buxorodagi Minorai Kalon me‘mori), me‘mor Abdul Jabbor (Samarqanddagi Sherdor madrasasi muallifi) kabi me‘morlarni yetishtirgan ta’lim tizimi tag-tugi bilan yo‘qotildi. Tamoman yangicha madaniyat yuzaga kela boshladi. Binobarin, O‘rta Osiyoda ham Yevropadagi singari o‘zidan oldingi davrda va uslubda kurilgan imoratlarni ta’mirlash uchun maxsus o‘rganish ehtiyoji kelib chiqdi. Boshqacha kilib aytganda, XX asr o‘rtalarida O‘zbekistonda ham ota-bobolari bunyod etgan imoratlarni tiklash uchun maxsus ta’mirchilarni yetishtirish zaruriyati paydo bo‘ldi⁸⁹.

O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov istiqloining ilk yillaridayoq ushbu masalaga alohida to‘xtalib, “Noyob tarixiy yodgorliklarni saqlash va ta’mirlash, o‘zbek xalqi yaratgan va milliy boylik bo‘lgan san’at asarlarini izlab topish, ularni O‘zbekistonga qaytarish ma’naviyat dasturimizning muhim bo‘lagini tashkil etadi. Bu milliy boylik bizga ota-bobolarimizdan meros bo‘lib qolgan. Binobarin, biz ham uni ko‘z qorachig‘iday asrab-avaylashimiz va farzandlarimizga meros qilib qoldirishimiz kerak”⁹⁰, deb ta’kidlagan edi.

Shu maqsaddan kelib chiqqan holda, 1991 yildan boshlab O‘zbekistonda mustaqillik davriga yetib kelgan madaniy meros ob’ektlarini saqlash, ta’mirlash va qayta tiklash jarayoni boshlanib ketdi. O‘tish davrining dastlabki yillaridagi iqtisodiy-moliyaviy qiyinchiliklarga qaramasdan respublika rahbariyati madaniyat sohasini o‘z holiga tashlab qo‘ymadi. Balki me‘moriy obidalarini ta’mirlash uchun zarur mablag‘lar topildi. Shunday qilib, 1990-yillar boshlaridan kompleks tadbirlarni nazarda tutgan bunyodkorlik ishlari quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirildi.

⁸⁷ *Қаранг:* Хотамов А., Бекниёзов Н. Кармана қадимги диёр. – Т.: “Ўзбекистон”, 2007. – Б. 15-35.

⁸⁸ Ремпель Л.И. Вернуть дух “Благородной Бухары” // Маскан. 1992. – № 3-4. С. 2.

⁸⁹ Ахмедов М.К., Рафиков С.А. Ўзбекистонда меъмории ёдгорликларни таъмирлаш муаммолари // Ўзбекистон архитектураси ва қурилиши. – 2005 й. - № 1 – 18-19 бетлар.

⁹⁰ Каримов И. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т. 3. – Т.: Ўзбекистон, 1996. 38-39-бетлар.

Birinchi yo‘nalish – bu bevosita madaniy meros ob‘ektlarini ta‘mirlash va qayta tiklash bilan bog‘liq jarayonlardir. Vaqt masofasidan qaraganda, O‘zbekistonda mavjud madaniy meros ob‘ektlarini saqlash, ta‘mirlash va qayta qurish ishlari ikki bosqichda (1991-2000 hamda 2001-yildan keyingi davr) amalga oshirilganini ko‘rish mumkin. Har bir bosqich ko‘lami va xususiyatlari bilan bir biridan farq qiladi, albatta.

Birinchi bosqich – 1990-yillarda ayanchli holatda bo‘lgan ko‘plab madaniy meros ob‘ektlari ta‘mirlash va konservatsiyalashga qaratilgan dastlabki tadbirlar aynan shu yillarga to‘g‘ri keldi. Birinchi bosqich ishlari asosan turli yubileylar, ya‘ni tarixiy shaxslar yoki qadimiy shaharlarning to‘ylari bilan bog‘liq tayyorgarlik doirasida amalga oshirildi.

Ulug‘ alloma Boxouddin Naqshbandiyni 675 yilligi, buyuk mutafakkir olim, davlat arbobi Mirzo Ulug‘bekning – 600, davlat arbobi, buyuk sarkarda Amir Temur tavalludining – 660, hadis ilmini Sultoni – Imom al-Buxoriy tavalludining – 1225 yilligi hamda Buxoro va Xiva shaharlarining 2500 yillik yubileylari shular jumlasidandir. Xalqaro miqyosda nishonlangan ushbu tadbirlardan bosh maqsad, birinchidan, uzoq yillar davomida tahqirlanib kelgan tariximizga nisbatan munosabatni o‘zgartirish hamda ular xalqimizning o‘z madaniy merosi va ulug‘ ajdodlariga bo‘lgan beqiyos xurmati ramzi bo‘ldi; ikkinchidan, obidalar orqali yosh avlodni ota-bobolar merosi bilan tanishishga, umuman, ularni milliy o‘zlikni anglash ruhida tarbiyalashga xizmat qilishga qaratildi; uchinchidan, jahon hamjamiyatining teng huquqli a‘zosi bo‘lgan O‘zbekistonning boy madaniy merosini jahonga tanitish, o‘zbek madaniyati, ma‘naviyati va tarixining insoniyat sivilizatsiyasida tutgan munosib o‘rnini yaqqol ko‘rsatish edi. Birgina Buxoro shahrining 2500 yilgi yubileyiga tayyorgarlik munosabati bilan shahardagi 52 tarixiy obida ta‘mirlandi. Jumladan Registon maydoni qaytadan obodonlashtirildi.

Ikkinchi bosqich – xalqaro andozalar talablariga javob beruvchi 2001 yil 30 avgustda “Madaniy meros ob‘ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi qonunning qabul qilinishidan boshlandi. Milliy qonunchilik tizimidagi ushbu ijobiy o‘zgarish sohada jadal sur‘atlar bilan ish yuritish va respublikada mavjud madaniy meros ob‘ektlarini hisobga olish, ularning texnik xolatidan kelib chiqqan holda barcha imkoniyatlarni ishga solib qurilish-ta‘mirlash va bunyodkorlikni amalga oshirishga keng imkoniyatlar yaratdi. Qonun doirasida restavratsiya ishlarining keng miqyosi O‘zbekistonning deyarli barcha mintaqalarini qamrab oldi. Ayrim yodgorliklarni restavratsiya qilishdan butun-butun me‘moriy ansamblarni, qadimgi shaharlarning tarixan tarkib topgan markaziy qismlarini qayta tiklashga o‘tildi. Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 29 iyuldagi № 269-sonli “Madaniy meros ob‘ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori⁹¹ bilan O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi Madaniy meros ob‘ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish ilmiy ishlab chiqarish bosh boshqarmasiga aylantirildi.

⁹¹ Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг Қарорлари тўплами. 2002, № 7. – Б. 63-65.; Шу билан бирга, ушбу қарор остида “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш масалаларини мувофиқлаштириш бўйича идоралараро комиссия тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси маданий мерос объектлари Давлат кадастрини юритиш тартиби тўғрисида” ҳамда “Маданий мерос объектларининг тарихий-маданий экспертизаси тўғрисида” Низомлар тасдиқланди ва амалиётга жорий этилди.

Bu bosqichda ham xalqaro miqyosda nishonlangan yubileylar, xususan, Termiz shahrining 2500 yilligi, Shahrisabzning – 2700, Qarshining – 2700, Samarqand shahrining – 2750, Marg‘ilonning – 2000, va Toshkent shahrining 2200 yilligini nishonlanishi, shuningdek, Abduxoliq G‘ijduvoniylar tavalludining 900 yilligi, Xorazmdagi Ma‘mun akademiyasining 1000 yillik yubileyi o‘tkazilishi qadimiy shaharlar va muqaddas ziyoratgohlarning qiyofasini o‘zgartirib yubordi. Shu bilan birga, alohida ob‘ektlarda qurilish-ta‘mirlash ishlarini tashkil qilish to‘g‘risida maxsus qaror qabul qilindi. Xullas, tarixiy obidalarni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilgan qayta tiklash va ta‘mirlash sohasidagi ishlar yanada chuqurlashdi.

Ikkinchi yo‘nalish – O‘zbekistonda mustaqillik yillarida shaharsozlik amaliyotidagi tub o‘zgarishlar jarayoni bilan bog‘liqdir. Zamonaviy urbanizatsiyaning shiddatli ravishda kuchayishi sababli O‘zbekistonning eng qadimiy shaharlari uchun batafsil rejalashtirish loyihalarini ishlab chiqish zarurati tug‘ildi. Shunday qilib, shaharlar ilgarigi (sovet) qattiq cheklangan va haddan tashqari batafsillashtirilgan ishlanmalardan farqli o‘laroq, shaharsozlikning aholi hayoti va faoliyati uchun qulay sharoitlar bilan bog‘liq asosiy muammolari hal etila boshlandi. Muhimi shundaki, shaharlarning bosh rejalarida eski shahar infratuzilmasini zudlik bilan hal qilish, madaniy merosni saqlab qolish, bog‘-park san‘atini tiklash va ekologiyani yaxshilash chora-tadbirlari ko‘rildi⁹². Mustaqil rivojlanish yillarida shaharsozlikka yangi innovatsion texnologiyalar joriy etilishi bilan bir qatorda me‘moriy-monumental merosni saqlab qolish, ta‘mirlash va rekonstruksiya qilish ustuvor ahamiyat kasb etdi.

Bunda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 2002 yil 7-aprelda “O‘zbekiston Respublikasining Shaharsozlik kodeksi to‘g‘risida”gi qarori,⁹³ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2007-yil 2-fevraldagi “Shaharsozlik faoliyatining alohida tartibga solinadigan ob‘ektlarini umumdavlat va mahalliy ahamiyatga molik ob‘ektlar jumlasiga kiritish hamda shaharsozlik faoliyatining alohida tartibga solinadigan ob‘ektlarning chegaralarini belgilash tartibi to‘g‘risi”dagi nizomi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasi aholi punktlarining ma‘muriy hududiy tuzilishini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori,⁹⁴ muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.⁹⁵ Bu me‘moriy hujjatlar respublikaning qadimiy shaharlarida tarixiy shahar muhitini saqlab qolishga xizmat qila boshladi.

Binobarin, maxsus tayanch rejalar ishlab chiqish imkoniyati ham paydo bo‘ldi. Ularga muvofiq faqat qadimiy shaharlarning emas, balki ayrim aholini punktlarning Bosh rejalarini ishlab chiqishda ham tarixiy va madaniy yodgorliklar asosiy o‘rinni egallovchi ob‘ektlar

⁹² Кадырова Т. Пути архитектурного возрождения Узбекистана за XX - начала XXI вв. (традиции и современность). – Т., 2007. – С. 97.

⁹³ Ўзбекистон Республикасининг Шаҳарсозлик кодекси. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори// Халқ сўзи. 2002-йил, 7-май.; Ўзбекистон Республикасининг шаҳарсозлик кодекси 2002 й., 4 апрел. (Ахб. № 4-5, 63-м.)

⁹⁴ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар тўплами. Тошкент. -№12. 2009, 18-март, 148-б

⁹⁵ Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорлари тўплами, Тошкент Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг Аппарати нашриёти, №-2,3 .207, 87-б

bo‘lib qoldi. Buxoro, Samarqand, Xiva, Shahrisabz shaharlari uchun shunday loyihalar ishlab chiqildi. Muxofaza qilinadigan zonalar, tartibga solinadigan qurilishlar hamda landshaftni saqlab qolish zonalarining chegaralari aniq belgilandi.

Uchinchi yo‘nalish – sohada xalqaro hamkorlikning yo‘lga qo‘yilishi. Istiqloning ilk yillaridan O‘zbekiston jahon hamjamiyati tizimining teng huquqli a‘zosi sifatida unda kechayotgan madaniy jarayonlarga ham faol kirib bordi. Mamlakat rahbariyati madaniy yodgorliklarini saqlash va muhofaza etishda xalqaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va uni rivojlantirish jarayoniga alohida e‘tibor qaratdi. Bu esa, o‘z navbatida, mamlakatning jahon hamjamiyatiga ustuvor hisoblangan iqtisodiy integratsiya jarayoni bilan barobar madaniy sohani ham kirib borishi hamda jahoning boshqa xalqlari bilan madaniy muloqotni kuchayishiga mustahkam poydevorni yaralishiga sabab bo‘ldi.

Madaniy meros ob‘ektlarini saqlash va ta‘mirlashga qaratilgan jarayonlar mamlakatimizning xalqaro nufuzli tashkilotlarga a‘zo bo‘lishi va ular bilan yaqin hamkorlikni yo‘lga qo‘yilishi, ya‘ni 1992 yilda BMTga, so‘ngra 1993 yilda fan, madaniyat va maorifning milliy tizimlarini o‘zida birlashtiruvchi xalqaro tashkilot – YuNESKOga a‘zo bo‘lishi muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

Natijada O‘zbekiston bilimlar tarqatish, iste’dodlarni kamol toptirish va turli madaniyatlarni boyitishga yordam berish; xalqlar o‘rtasidagi tinch-totuv munosabatlar va do‘stlikni rivojlantirish hamda ulardan har birining turmush tarzini yaxshi tushunishga ko‘maklashishni maqsad qilib olgan xalqaro madaniy hamkorlik prinsiplari “Deklaratsiyasi”ga, shuningdek, tarixiy va madaniy merosni muhofaza qilish sohasidagi bir qator xalqaro ahamiyatga ega bo‘lgan quyidagi konvensiyalarga qo‘shildi⁹⁶.

O‘zbekistonda istiqlol yillarida madaniy merosni saqlashga qaratilgan davlat siyosatida xalqaro hamkorlikning natijalari Xivadagi “Ichon-qal’a”, Buxoro shahrining tarixiy markazi, Shahrisabzning Amir Temur va temuriylar davri me‘morchilik obidalari “Butunjahon madaniy merosi ro‘yxati”ga kiritilishida o‘z ifodasini topdi⁹⁷. Ayniqsa o‘zining noyob arxitektura yodgorliklari tufayli butun olamga mashxur muzey-shahri hisoblangan (uch yuzga yaqin me‘moriy va ikki mingdan ortiq arxeologik yodgorliklar jamlangan) Samarqandda shaharning tarixiy shuhratini tiklash yo‘lida salmoqli ishlar amalga oshirildi. Bular natijasida 2001 yil dekabr oyida shahar «Samarqand – madaniyat chorraxasi» nominatsiyasida YuNESKOning Umumjahon merosi ruyxatiga kiritildi⁹⁸.

⁹⁶ 1993 йилда – 1972 йилда қабул қилинган “Маданий ва табиий меросни муҳофаза қилиш умумжаҳон конвенцияси”га; 1996 йилда – 1954 йилда қабул қилинган “Ғарбий можаролар вақтида маданий бойликларни муҳофаза қилиш ҳақида”ги Гаага конвенциясига; 1997 йилда – 1970 йилда қабул қилинган “Маданий бойликларни ноқонуний равишда олиб келиш, олиб кетиш ва унга эгалик ҳуқуқини бировга топширишни» таъқиқлаш ва огоҳлантириш чора-тадбирлари ҳақида”ги конвенциясига.

⁹⁷ Бухаре начинается реставрация архитектурного ансамбля Турки-Джанди // <http://www.anons.uz/article/other/2822/>

⁹⁸ ЎМСИВ ММОМҚФИИЧББ ЖА Самарқанд вилоят тарих ва маданият ёдгорликларини сақлаш ва улардан фойдаланиш Давлат назоратининг 2009 йил давомида олиб борилган ишлари бўйича ҳисобот. Самарқанд – 2009 й. – Б. 7-8.

Umuman olganda yuqoridagi uchta yo‘nalish bo‘yicha olib borilgan keng ko‘lamli tadbirlar sababli ko‘plab tarixiy-me‘moriy obidalar nurab ketilishidan saqlab qolindi. Yangi Qonun va Qaror asosida qabul qilingan «Meros» Davlat dasturiga asosan O‘zbekistondagi madaniy meros ob‘ektlari ro‘yxati tuzildi va ularning umumiy soni 10 mingdan ortdi. Shu bilan birga, 2012 yilning boshiga kelib ularning soni 7570 tani tashkil qildi. Shundan 2330 tasi qadimgi arxitektura yodgorliklari, 3945 arxeologik, 1138 tasi xaykaltaroshlik, monumental san‘at asarlari, 157 diqqatga sazovor joylar va 700 mingdan ortiq ko‘chma madaniy meros ob‘ektlari hisoblanadi⁹⁹.

Mutasaddi tashkilot joriy arxiv ma‘lumotlariga qaraganda, 1991 yildan 2012 yilgacha bo‘lgan davrda respublika bo‘yicha 1000 ortiq madaniy meros ob‘ektlari – me‘moriy majmua, madrasa, masjid, arxeologiya ob‘ektlari, diqqatga sazovor joylar va haykallar respublika byudjeti va homiyar tomonidan ajratilgan mablag‘lar hisobiga ta‘mirlab tiklandi va obodonlashtirildi¹⁰⁰.

Xulosa. Shuni alohida ta‘kidlash joizki, istiqlol yillarida amalga oshirilgan keng ko‘lamli tadbirlar avvalo o‘tish davrining eng murakkab yillariga to‘g‘ri keldi. Bir tomondan, mamlakat rahbariyati e‘tiborni iqtisodiy tiklanish masalalariga qaratgan bo‘lsa, ikkinchi tarafdin, ijtimoiy-madaniy sohada ham muhim o‘zgarishlar amalga oshirildi. Bu esa mamlakatning ham iqtisodiy ham ma‘naviy taraqqiyoti uchun mustahkam poydevorini yaralishiga sabab bo‘ldi. O‘zbekistonda arxitektura yodgorliklarini ta‘mirlash va qayta tiklashning ilmiy asoslari taraqqiy etdi va hozirgi kunga kelib jahonda restavratsiya va konservatsiyasi sohasida “O‘zbek maktabi”ga asos solindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бердимуродов А. Соҳибқирон севган юрт унинг фидойилиги туфайли ер юзининг сайқалига айланди // Зарафшон. – 2008. – 5 апрель. – Б.3.

2. Ўзбекистон Маданият ва спорт ишлари вазирлиги Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш илмий ишлаб чиқариш бош бошқармаси Жорий архиви (Бундан кейин ЎМСИВ ММОМҚФИИЧББ ЖА). АООТ “Таъмиршунослик”: Программа комплексного ... – С. 5.

3. ЎМСИВ ММОМҚФИИЧББ ЖА. Предварительное заключение о техническом состоянии оснований, подземных и наземных несущих конструкций медресе Тилля Кари в г.Самарканде. 1995 г.

4. Протокол заседания комиссии по устранению аварийного состояния северозападного участка медресе Тилля Кари г. Самарканде. 17 марта 1993 г. – С. 10-14.

5. ЎМСИВ ММОМҚФИИЧББ ЖА. “Шохи-Зинда” мажмуасидаги кириш биноси маданий мерос объекти кадастр иши. – Самарқанд 2011. – Б. 4-5.

⁹⁹ Мансуров Р. В Узбекистане 18 апреля отметят международный день памятников и исторических мест // <http://www.12.uz/#ru/news/show/culture/9079/>

¹⁰⁰ ЎМСИВ ММОМҚФИИЧББ ЖА. Мустақиллик йилларида (1991-2011 йилларда) таъмирдан чиқарилган маданий меърос объектлари ҳақида маълумот.

⁶. Крюков К.С. Организационные формы охраны и реставрации памятников архитектуры Узбекистана (1920— 1990 гг.) // Строительство и архитектура Узбекистана. – 1990. – № 8. – С. 35.

⁷. Хотамов А., Бекниёзов Н. Кармана қадимги диёр. – Т.: “Ўзбекистон”, 2007. – Б. 15-35.

8. Ремпель Л.И. Вернуть дух “Благородной Бухары” // Маскан. 1992. – № 3-4. С. 2.

9. Ахмедов М.К., Рафиков С.А. Ўзбекистонда меъмории ёдгорликларни таъмирлаш муаммолари // Ўзбекистон архитектураси ва қурилиши. – 2005 й. - № 1 – 18-19 бетлар.

10. Каримов И. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т. 3. – Т.: Ўзбекистон, 1996. 38-39-бетлар.

¹1. Кадырова Т. Пути архитектурного возрождения Узбекистана за XX - начала XXI вв. (традиции и современность). – Т., 2007. – С. 97.

12. Ўзбекистон Республикасининг Шаҳарсозлик кодекси. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори// Халқ сўзи. 2002-йил, 7-май.; Ўзбекистон Республикасининг шаҳарсозлик кодекси 2002 й., 4 апрел. (Ахб. № 4-5, 63-м.)

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар тўплами. Тошкент. -№12. 2009, 18-март,148-б

14. Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорлари тўплами, Тошкент Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг Аппарати нашриёти, №-2,3 .207, 87-б